

FRANTIŠEK MEZIHORÁK

Az európai ember

Az európai ember karakterizálására irányuló törekvések csaknem egyidősek az európai kontinens földrajzi és társadalomtörténeti korával. Hippokratész már az i.e. V. században kísérletet tett az ázsiai és európai ember közötti különbségek felkutatására a környezet egészségre való hatásáról szóló könyvében, és arra a következtetésre jutott, hogy a különbségek pusztán elviek. Hippokratész szerint az ázsiai ember kellemesebb természetű, szívélyesebb, nyugodtabb, kevésbé harcias és szenvedélyes, illetve hajlamos a passzivitásra és az apátiára. Az európaiak ezzel szemben teljesen ellentétes tulajdonságokkal bírnak: testileg fitteek, szellemileg frissek, harciasak, bátrak, önállóak. Hippokratész ennek okait abban látta, hogy míg az ázsiai királyi diktatúrában, addig az európaiak – főként a görögök –, demokráciában éltek. *Politika* című művében Arisztotelész az ázsiaiaknak művészi és szellemi beállítottságot, illetve féltékenységet és szolgaszellemet tulajdonít, az európaiakat pedig szabadszelleműnek, intelligensnek, bátornak és védekezőnek tartja. Ma, amikor már tudjuk, hogy Európa a keletről nyugat felé tartó civilizációáramlás során győzedelmeskedett Ázsia felett, illetve hogy az ázsiai migráció az akkor még névtelen kontinens, Európa felé tartott – fontos hogy ezeket a jellemzőket már ne vegyük komolyan.

De más írók is, (pl. Strabon a *Geographica* c. művében) fontos szerepet tulajdonítottak az adott terület klímájának a terület lakóinak tulajdonságaira gyakorolt hatásának. Ők azonban gyakran már különbséget tesznek Dél- és Észak-Európa között, szerintük például a déliek mérsékeltébbek, barátságosabbak és kulturáltabbak, az északiak pedig agresszívebbek és harciasak. A kontinensünk névadójának, Európának elrablásáról szóló mondában az égei területeken lakó emberek szimbóluma a bika (vagyis a bika képben megjelenő Zeusz), aki elrabolja a szűz Európát. Vakmerőség, előkelőség, jó modor, szuverenitás, rátartóság, szenvedély és visszafogottság jellemezték. Ekkor még csak az Európa területén lakó emberekről szóltak ezek a leírások, hiszen az európai ember történeti és társadalmi értelemben vett fogalma csak a VII. században jelent meg, a poitiers-i csatát követően, ahol Martell Károly győzelmet aratott az arabok felett.

Az európaiak számára hízelgőnek ható jelzők magától értetődőnek tűntek az antik korban. Ezt követte a kereszténység, amely magával hozza az olyan személyiségeket, mint Szt. Ágoston, Szt. Ambróziusz vagy Szt. Jeromos. Új jellegzetes vonások jelennek meg az európai ember számára – a lélek és a hit. A kereszténység győzedelmeskedése után azonban az európaiak voltak azok, akik szinte mindenben felülmúlták a „nem-európaiakat” és ezért őket kiáltották ki a világ urainak. Az európaiak felsőbbrendűségi érzései egyre erősödtek, majd a hitetlenek elleni keresztes háborúk során csúcsosodtak ki igazán, és az elszenvedett kudarc után idegengyűlöletbe és rasszizmusba csapott át a mongolok és a török elleni védekező háborúk alatt. Mindez tükröződött az európai egyesülési törekvésekben is, amelyek először a XIII. században jelentkeztek. Ekkor már felütötte fejét a humanizmus is; az egyesülési törekvések legkiválóbb gondolkodói például a törökökkel szembeni általános

elutasítás ellenére késznek mutatkoztak arra, hogy ne fegyveres úton rendezzék a kapcsolatukat, hanem hogy befogadják őket az egységes Európába.

Ennek következtében a XVII. század óta, a népek közötti kapcsolatok alakulása és a nemzeti államok kialakulása során megnőtt az érdeklődés a különböző európai népi sajátosságok iránt. Louis Morieri a XVII. században a franciákat illemtudónak, talpraesettnek, nagyvonalúnak tartja, de ugyanakkor könnyelműnek és kiállhatatlannak is, az olaszokat érzékinek és számítóknak találja, akiktől nem idegen az intrika és az árulás, a spanyolok szerinte titoktartóak, okosak de ugyanakkor fellengzősek és intoleránsak, az angolok bátrak és védekezőek, de ugyanakkor büszkék és arrogánsak, a németek dolgozók, őszinték illetve nehéz felfogásúak és túl sokat isznak; holott az európaiakat általában a bölcsességük, kultúrájuk, gazdagságuk és erejük miatt dicsérték, akik joggal hódították meg a világot, hiszen mindenben felülmúlták őket.

Még az Európát oly kritikus szemmel figyelő felvilágosult gondolkodók is általában pozitívan ítélték meg az európai embert. Montesquieu *A törvények szelleméről* c. művében hangsúlyozza – szintén figyelembe véve az éghajlati tényezőket –, hogy az európai embernek nincs párja a világon, és hogy sajátos szabadságtudattal és kultúrával rendelkezik. Voltaire és más filozófusok is hasonló nézeteket vallottak. Rousseau *Elmélkedések Lengyelország kormányzatáról* című írásában arra a megállapításra jut, hogy nincsenek franciák, angolok, németek, hanem csak európaiak – hasonló jellemzőkkel és szokásokkal, amelyek azonban mind negatívak – így az elmélkedést a lengyelekhez szóló felhívással zárja, és hangsúlyozza a nemzeti karakter megújításának fontosságát. A francia forradalom alatt a forradalmi eszmék lealacsonyításával az európaiságot felváltotta a nacionalizmus, így az európai embert a franciával azonosították, a legkiválóbb tulajdonságok szimbólumával, aki Európában egyeduralomra van hivatva.

Miután az európaiak tulajdonságainak magasztalása elérte a csúcst, felütötte a fejét az európai értékek lealacsonyításától való félelem. Nagy csalódást jelentett például a XIX. század második fele: a „Fiatal Európa” nevű nemzetközi mozgalom nem működött eredményesen, a forradalmakat és a velük serkent reményt sorra leverték. Ez főként az 1848-as magyar szabadságharcra jellemző. Petőfi Sándor ekkor írta *Európa csendes, újra csendes* című megrázó költeményét. Kossuth Lajos Európáról, Ausztriáról és Magyarországról szóló írásában így fogalmaz: „... a mai értelemben vett Magyarország a IX. század óta létezik; dicső múltja és a jövővel kapcsolatos reményei, a számos adomány, amellyel a kereszténység és a civilizáció térhódításához járult hozzá, és az érdeklődés, amellyel Európa Magyarország felé fordul – ez mind azt mutatja, hogy Magyarország él, és mindez azt követeli, hogy tovább kell élnie. ... Vegyétek el ezt az egyedi jelleget tőle, és már nem jelent semmit Európának; csak így válhat az egyetemes orosz monarchia előseregévé.”

A XIX. század végén számos európai gondolkodó szkeptikussá vált a kortárs európai ember minőségének megítélését illetően. Ez tükröződik a századvégi tragikus víziókban, amelyek szerint az európai ember nagysága addigra már csak a régmúlt dicső emlékeiből áll. Az egyik legnagyobb képviselő, F. Nietzsche már szinte sehol nem látott „jó európaiakat” és hangsúlyozta a fontosságát egy olyan út megtalálásának, amelynek során a múltbéli legjobb tulajdonságok szintézisével egy új európai alak születhet meg. Legfontosabb jellemvonásoknak a szerénységet, áldozatkészséget, bátorságot, önmagán való felülkerekedést, türelmet, hálát, előzékenységet, erős akaratot tartotta. A filozófiában megbúvó pesszimizmusban látta az utolsó adut az összeomlás, a középszerűség és a széthullás ellen.

A XX. század elején némely gondolkodó számára az európaiak sokkalta differenciáltabbnak, egymástól különbözőnek és a belső konfliktusok felé fordulónak tűnnek. Georges Sorel úgy jellemezte Európát, mint egy rákokkal teli kosarat, amelyben a rákok összeférhetetlenségük miatt folyton egymást csípi meg. A szlávok Sorel szerint vallásos és lázadó álmodozók, a skandinávok racionalisták, a németek stréberek, az angolok beképzelt világurak, a franciák irigyek, a magyarok harcosok, az olaszok dekadensek, a balkán népei pedig tisztességtelenek ... Oswald Spengler *A nyugat bukása* című írásával általános felháborodást keltett, amikor a kontinens történelmének végéről beszélt, hiszen az már elérte mindazt, amire egykor hivatott volt. Csakúgy, mint Toybee, Spengler is rámutat a kontinens összeomlásának okaira; „*az európai lélek halálos küzdelméről*” beszél, katasztrófához vezető konfliktusokat fest le, és totalitárius rezsimek megjelenését jövendöli.

Az európai embernek fogytán az ereje ahhoz, hogy európai legyen. A nemzeti-szocializmus és annak természetellenes elképzelései az európai, főként a germán emberről, amely aztán európai illetve világméretű katasztrófához vezettek, beteljesítették ezeket a pesszimista prognózisokat. Nemcsak a két világháború, az 1945 utáni események is az európai ember válsághelyzetét igazolták. Ezért vélekedik Ortega y Gasset Európáról, mint tömegnépek lakta kontinensről, amelyek elvesztették múltbéli értékeiket, és amelyek már nem képesek arra, hogy megfelelő új értékeket hozzanak létre. Az ún. „öreg kontinens” elveszett az erkölcsi lustaságban, a szellemi impotenciában, a hatalomkultuszban és a barbarizmus általános újjászületésében. A nemzetiszocialista rendszerek Európát a történelem zsákutcájába vezették. Spenglerrel ellentétben, aki szerint a széthullási folyamat elkerülhetetlen, Ortega az újraegyesülés ideáljának megvalósításában esélyt lát Európa újjászületésére.

A második világháború után az értelmiségi körökben széleskörű vita alakult ki az európai szellemről. A francia Julien Benda kritizálja az európaiakat *Az európai szellem* című értekező beszédében; felszólítja őket, hogy végre ébredjenek, és kezdjenek el intenzíven dolgozni az Európai egységért, hogy szegüljenek végre ellen az addig győzedelmeskedő „Anti-Európának”, és végre valósítsák meg az egységes európai szellem reneszánszát. Salvador de Madariaga *Európa szelleme* című könyvében rámutat arra az inspirációra, amely a múltban összekovácsolta Európát, mégpedig úgy, hogy leginkább az európai szellem aktivitására apellál, amely akarattal, hittel és szabadsággal, a szélsőségekkel szembeni ellenállásával és a keresztény értékekkel áll kapcsolatban, és amely elvezethet ahhoz, hogy ez a kontinens a történelem formálójává válhasson.

Carlo Schmid 1950-ben publikálta *Az európai emberről* c. esszéjét, amelyben választ keres arra a kérdésre, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkezik az európai ember, és ezen tulajdonságokat elsősorban ókori, keresztény, kulturális és civilizációs gyökerekre vezeti vissza. Kiemeli a szellemi képességeit, a lelkiismeretét, a szellemi dolgok anyaggal való előtérbe helyezését, a politikai szellemiségét, szociális, szellemi és politikai szabadsággal szembeni megértését, az emberi jogok és méltóság elfogadását, pozitív individualizmusát, és az emberek egyenlőségének elfogadását. Denis de Rougemont *Európa betegségei* c. tanulmányában tovább jellemzi a tipikus európaiat: egy ellentmondásokkal teli ember, egy dialektikus ember, egy – a saját ellentmondásai által „keresztre feszített” ember: ezek pedig az immanencia és a transzcendencia, a kollektívum és az individuum, a társadalom szolgálása és az anarchia, a biztonság és a vakmerő bátorság, az általános érvényű szabályok és az egyén jogai. Egy ilyen „kifeszített” európai Rougemont szerint képes arra hogy eb-

ben a feszültségben is egyensúlyban éljen; aki azonban néha agóniába esik, amely aztán hatalmas energiát emészt fel, és ez az energia aztán hiányzik a későbbiekben a fejlődés során. Csak az az ember testesíti meg az európai ember eszményképét, amely képes arra hogy ezeket a kettősségeket megfelelően kezelje.

Sok filozófus arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a mai európaiknak a múltbéli értékeikhez kell visszatérniük, ezeket kell minden népnek újra megtalálnia, és ezekből merítve kell egy egységes európai értékrendet felállítani. Az 1945 óta zajló európai integrációs folyamat megmutatta, hogy az út, amelyre a kontinens lépett, vitathatalanul helyes, de ugyanakkor nehézségekkel teli. Mindenek előtt világos, hogy a politikai és gazdasági integráció önmagában nem teremt új európai embert. Ezt hangsúlyozta Comenius is a nevelés és az oktatás kapcsán, és hasonló gondolatot fogalmazott meg T. G. Masaryk, államalapító csehszlovák köztársasági elnök is: „Az új ember, a *homo europeus* nem a külső – politikai hatások által születik meg, hanem a belsők által”. Európa demokratikus rekonstrukciójának politikai feladatait minél előbb el kell látni, és ehhez mindenek előtt a különböző nemzetek morális átnevelésére van szükség. „...*Krisztus – nem Cézár – ez legyen a demokratikus Európa mottója...*”

Magyarországi kollégáimmal sokszor beszéltünk arról, hogy vajon a mi népeink közötti kapcsolatban milyen szerep jut a nevelésnek és az oktatásnak a XXI. században. Úgy gondoljuk, a tömegmédiá növekvő befolyásának ellenére a tanár szerepe mindig pótolhatatlan marad. Nagy feladatnak bizonyul például az európai népek nemzeti öntudatának átalakítása. Ezt eddig egy sajátos kilátásokból, véleményekből, előítéletekből, gondolkodási sztereotípiákból és averziókból álló színes egyveleg jellemezte. Szerencsére ezek mind nem oly mértékben jellemzőek a cseh–magyar kapcsolatokra, mint például a cseh–német viszonyra. Az idősebb generációknál azonban még jelentkeznek, és ezt az andragógusok nem hagyhatják figyelmen kívül.

A tankönyvek szerepének növelése eddig továbbra is egy megoldatlan feladat. Mindenek előtt például a történelem tankönyvéké, amelyek az uralkodók konfliktusainak, harcainak és tetteinek színes ábrázolásán át példákat hoznak az európai népek pozitív együttélésére és együttműködésére. A fő feladat egy új, Európa egészét érintő történelem megalkotása, amely képes arra, hogy az európai történelmet valóságúen és összetetten ábrázolja, és megmutassa annak nehézségeit, tragikumát és hírnevét, de ugyanakkor mindig megfelelő mértékben mutassa be az összes európai nemzetet. A 12 európai történész kísérlete, amelynek során ismertették az Európai Közösség 12 tagjával ezen elgondolásaikat, sajnos nem hozták meg számukra a kívánt sikert. Bár formailag találó, tartalmilag igencsak hiányos, mert valójában nyugat európai történelem, amelyből hiányoznak a kiemelkedő magyar és cseh kulcsfontosságú események és személyiségek. A pedagógusok XXI. században negatív irányba megváltozott lehetőségeinek teljes tudatában az a véleményem, hogy pont nekik, a pedagógusoknak van hatalmas felelősségük az EU sorsát illetően. Többször hangot adtam már abbéli véleményemnek, hogy a gazdasági szakemberek és a politikusok ugyan egy egészé kovácsolhatják össze kontinensünket, ez azonban csak az agyaglábú kolosszus marad, hacsak nem jelenik meg valami változás az Európában élők tudatában, az európaizmussal kapcsolatban. Ha nem tesszük meg az elegendő törekvéseket ennek a változásnak az eléréshez, akkor nem tudjuk megoldani az említett problémákat és nem tudjuk megformálni a Masaryk szerint kigondolt „*homo europeus*”-t és akkor Európa jövőjét illetően meg kéne állapítanunk, hogy az európaizmus ma is élő reményteli győzelmei, sikerei csakis pírusszi győzelmek voltak.